

УДК 73: 7. 025

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2026.3.13>**Енюшіна Катерина Володимирівна,**

аспірантка кафедри образотворчого мистецтва

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0009-0001-2321-0698

k.eniushina.asp@kubg.edu.ua

СУЧАСНІ МЕТОДИ РЕСТАВРАЦІЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ КРУГЛОЇ ПОЛІХРОМНОЇ СКУЛЬПТУРИ УКРАЇНИ

Дерев'яна кругла поліхромна скульптура є важливою складовою національної культурної спадщини України. Значна частина цих пам'яток дійшла до нашого часу у фрагментарному або пошкодженому стані, що зумовлено органічною природою деревини, складною багатошаровою структурою поліхромії, а також тривалим впливом кліматичних, біологічних і антропогенних чинників.

У статті розглянуто новітні підходи до консервації та реставрації дерев'яної круглої поліхромної скульптури. Проаналізовано теоретичні засади реставраційної діяльності та практичні методи втручання у виробі. Особливу увагу приділено проблемі автентичності та застосуванню сучасних технологій дослідження й фіксації стану пам'яток.

Метою статті є аналіз сучасних методів реставрації дерев'яної круглої поліхромної скульптури, а також визначення основних тенденцій і проблем у цій сфері. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує мистецтвознавчий аналіз, принципи теорії реставрації, матеріалознавчі методи та вивчення практичного досвіду українських реставраційних майстерень і навчальних закладів.

Ключові слова: *дерев'яна кругла поліхромна скульптура, реставрація, консервація, автентичність, культурна спадщина.*

Eniushina Kateryna. CONTEMPORARY METHODS OF RESTORATION OF WOODEN POLYCHROME SCULPTURE IN UKRAINE

Wooden polychrome sculpture in the round is an important component of Ukraine's national cultural heritage. A significant number of these monuments have survived to the present day in a fragmentary or damaged condition due to the organic nature of wood, the complex multilayer structure of polychromy, and the long-term impact of climatic, biological, and anthropogenic factors.

The article examines modern approaches to the conservation and restoration of wooden polychrome sculpture in the round. The theoretical foundations of restoration practice and practical intervention methods are analyzed. Particular attention is paid to the issue of authenticity and the application of modern technologies for the examination and documentation of the condition of cultural heritage objects.

The aim of the article is to analyze contemporary methods of restoration of wooden polychrome sculpture in the round and to identify the main trends and challenges in this field. The research methodology is based on an interdisciplinary approach that combines art historical analysis, principles of restoration theory, materials science methods, and the study of practical experience of Ukrainian restoration workshops and educational institutions.

Key words: *wooden polychrome sculpture in the round, restoration, conservation, authenticity, cultural heritage.*

Постановка проблеми. Дерев'яна кругла поліхромна скульптура займає особливе місце в системі сакрального та світського мистецтва України. Органічна природа матеріалу, а також тривале перебування пам'яток у несприятливих умовах зберігання спричиняють значні фізичні, біологічні та технологічні ушкодження більшості вцілілих творів. У зв'язку з цим проблема консервації та

науково обґрунтованої реставрації дерев'яної поліхромної скульптури залишається актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання консервації та реставрації об'єктів культурної спадщини ґрунтовно висвітлено у вітчизняних узагальнюючих виданнях, зокрема у праці за редакцією І. Прокопенка,

підготовлений у співпраці з профільними науковими установами. У ній систематизовано методологічні засади реставрації, окреслено проблему автентичності та принцип реверсивності втручань.

У дослідженнях кандидата мистецтвознавства, художника-реставратора О. Рішняка акцентовано увагу на сучасних напрямках реставраційної діяльності та ролі превентивної консервації. Автор обґрунтовує необхідність переходу від практики виключно відновлювальних дій до системи комплексного збереження культурної спадщини, що передбачає моніторинг стану пам'яток і мінімізацію ризиків їх пошкодження. Особливу увагу приділено впровадженню міжнародних стандартів охорони культурних цінностей та інтеграції міждисциплінарних підходів у реставраційний процес.

Водночас зарубіжні видання, зокрема монографії спеціалістів з консервації скульптурних творів М. Д. Марінколи та Л. Каржер, присвячені історії та практиці консервації європейської середньовічної поліхромної дерев'яної скульптури, демонструють високий рівень технічного забезпечення й активне впровадження новітніх матеріалів і технологій.

Мета статті – аналіз сучасних методів реставрації дерев'яної круглої поліхромної скульптури України та визначення основних тенденцій і проблем у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Сучасна реставрація пам'яток культурної та мистецької спадщини є складною міждисциплінарною галуззю знань, що сформувалася внаслідок еволюції підходів до збереження та експонування творів мистецтва. Від ремісничих втручань минулого реставраційна практика перейшла до науково обґрунтованої діяльності, яка спирається на результати технічних досліджень і мистецтвознавчого аналізу.

Головною метою реставраційної діяльності є охорона культурної цінності пам'ятки, її історичної достовірності та власної історії. Вона спрямована насамперед на збереження автентичності об'єкта культурної спадщини.

Автентичність пам'ятки визначається ступенем достовірності її художнього задуму, проектних рішень, процесу зведення, а також використаних матеріалів і технологій. Саме ці характеристики дозволяють розглядати об'єкт як повноцінне історичне джерело, оригінальний твір та матеріальне свідчення певної епохи. Водночас істотні зміни або доповнення, здійснені в різні періоди існування пам'ятки, можуть визнаватися складовою її автентичності, якщо вони відображають конкретний етап історичного розвитку [2, с. 615].

Твори з дерева складають значну частину музейних колекцій по всій Україні (знаряддя праці, посуд, меблі, скульптура, музичні інструменти тощо), їх консервація є особливо важливою. Але для цього важливо розуміти основні властивості деревини [8].

Деревина володіє волокнистою пористою та гідрофільною структурою, тому легко всмоктує та віддає вологу. Твори з дерева беруть передусім від висихання і від надмірного зволоження. Свіжа деревина містить понад 50% води, суха – 8–10%. Висихаючи, вироби з нього стискаються, а від вологи розбухають, що призводить до їх руйнування.

Унаслідок корекції показників вологості деревини змінюються габарити та форма виробу. Щоб уникнути деформацій, спричинених надмірним зволоженням або висиханням матеріалу, встановлено нормативні межі вмісту вологи: для столярних виробів – 8–10%, для будівельних конструкцій – 15–18%. Для дерев'яної скульптури, особливо за умов музейного зберігання, рекомендована відносна вологість повітря становить 45–60% (оптимально $50 \pm 5\%$), що забезпечує стабільність структури деревини та запобігає деформаціям, розтріскуванню й відшаруванню поліхромного шару.

У всіх музейних приміщеннях слід підтримувати наперед визначену рівномірну температуру, вологість – 60–70%, дотримуватись умов акліматизації при переміщенні виробів. Предмети, які погано збереглися, слід просочувати гарячим парафіном [1, с. 43].

Основні руйнівні чинники, що діють на дерев'яну скульптуру та сприяють її руйнуванню:

- 1) біологічні (дереворуйнівні гриби та комахи);
- 2) атмосферні;
- 3) механічні;
- 4) вогонь;
- 5) надмірна зволоженість [1, с. 43].

Відмінності між українською та зарубіжною реставраційними школами переважно зумовлені рівнем матеріально-технічного забезпечення, тоді як вітчизняна традиція, спираючись на перевірені часом технології та натуральні матеріали, зберігає високий науковий і практичний рівень [4].

Реставрація поєднує теоретичну базу та практичну діяльність. Практичні методи включають три основні напрямки: превентивну консервацію, консервацію і реставрацію.

Превентивна консервація передбачає створення оптимальних умов для збереження пам'ятки. Консервація спрямована на стабілізацію стану та припинення подальшої руйнації твору. Реставрація є безпосереднім втручанням в пошкоджений об'єкт з максимальною повагою до його естетичних, історичних та фізичних властивостей [5, с. 221].

В теорії реставрації встановлені такі головні методологічні основи та базові підходи до реставрації пам'яток:

- 1) «*primum non nocere*» («насамперед, не нашкодь»);
- 2) максимальне шанування оригінальної матеріальної основи пам'ятки та всіх її цінностей (матеріальних і нематеріальних);
- 3) забезпечення максимального збереження автентичності пам'ятки;
- 4) виконання всіх реставраційних заходів здійснюється лише на основі найдокладніших знань та лише на найвищому рівні виконавства;
- 5) усувати можна лише те, що негативно впливає на оригінальну матеріальну основу пам'ятки та приводить до її нищення;
- 6) прочитуваність доповнень, їх слід виконувати так, щоб можна було легко відрізнити від оригінальних елементів і субстанцій;

7) принцип мінімального, лише вкрай необхідного втручання в пам'яткові структури (стримування від необов'язкових заходів);

8) принцип реверсивності, тобто всі застосовані матеріали і технології повинні бути максимально зворотними (підлягати видаленню без пошкодження автентичного матеріалу) [4, с. 85].

Реставраційні заходи застосовуються на пам'ятках дерев'яної скульптури та сницарства у поєднанні з консерваційними заходами. При виконанні робіт важливо проводити консервацію кожного з елементів твору і уникати його заміни. Це допускається, якщо реставрація неможлива.

Але часто реставратор має справу з творами, які мають втрачені частини. Тому в певних умовах є потреба докомпонувати втрачений елемент – реставраційне відтворення. При цьому важливо зауважити, що такого роду заходи не повинні зашкодити пам'ятці і бути делікатно вписаними в її структуру.

Реставраційні доповнення можуть виконуватися наступними способами (за Малаховичем):

1. вірне відтворення втрачених елементів на підставі збережених реліктів та матеріалів історичних досліджень;
2. відтворення втрачених елементів у спрощеній формі, але яка виразно пов'язана з характером втраченої історичної деталі [2, с. 434].

З середини XIX століття в реставраційній практиці починають з'являтися все більше сучасних методів збереження мистецьких витворів. Цьому сприяли прогресуючі досягнення науки та техніки.

Надходячи на реставрацію кожна пам'ятка вимагає особливого підходу. Тому перед початком робіт обов'язковим є дослідження, за допомогою яких визначається ступінь забруднення та пошкодження матеріалів, з яких створений предмет, розглядаються сліди попередніх реставраційних робіт. При цьому, важливе найменше втручання в структуру твору. Для отримання додаткової інформації про стан деревини та левкасу

використовують метод дослідження за допомогою мікроскопу.

Після всіх необхідних досліджень та аналізу твору складається опис предмета, документується його стан та атрибуційні відомості. Приймається рішення, щодо застосування методів консервації чи реставрації об'єкта, в залежності від ступеня його пошкодження. Після цього першочергово відбувається зміцнення фарбового шару, ґрунту та дерев'яної основи твору.

У разі виявлення нестабільних ділянок деревини застосовується метод консолідації для зміцнення структури перед подальшими реставраційними роботами. Це включає ведення спеціальних зміцнюючих розчинів у пори деревини [4, с. 320].

Далі проводиться видалення поверхневих забруднень та пізніших перемальовок з поверхні витвору. До видів таких нашарувань відносяться: пил, піщинки ґрунту, кіптява, жирні смоли.

У сучасній реставрації для вказаних вище робіт використовується лазер. Даний пристрій випалює бруд опроміненням низької напруги. Також серед нових методів є застосування різних емульсій та розчинів (дистильована вода, етиловий спирт, пінен, розчини гідрату окису амонію NH_4OH , нашатирний спирт, дитяче мило, 3% розчин диметилформаміду). Дослідним шляхом відбувається підбір комбінації розчинників. Перші проби видалення забруднень проводяться на невеликій ділянці твору, якщо вони вдалі, переходять до поступового очищення всієї площі скульптури. Для даної роботи важливо також підібрати технічні матеріали, серед них: ватні тампони, щетинні пензлі та хірургічні скальпелі [3, с. 851].

Наступним реставраційним процесом, спрямованим на відновлення цілісності художнього твору, є компенсація втрачених елементів скульптури, її фарбового шару та тонування, що здійснюється з урахуванням принципів збереження автентичної матеріальної основи та мінімального втручання. Ці заходи мають на меті не відтворення втраченого в повному обсязі, а делікатне відновлення візуальної цілісності об'єкта без порушення його історичної достовірності.

При виконанні компенсації використовуються спеціальні реставраційні матеріали, сумісні з деревиною та поліхромним покриттям, а тонування проводиться за допомогою водорозчинних або стабільних органічних барвників, що дозволяє досягти гармонійного злиття з автентичним шаром. Для відновлення підґрунтя фарбового шару застосовується левкас – суміш крейди та клейової основи, яка створює рівну поверхню для нанесення фарби, стабілізує поліхромний шар і забезпечує належну адгезію нових матеріалів до автентичного покриття.

Історично левкас використовувався майстрами для вирівнювання нерівностей дерев'яної основи та забезпечення яскравості кольору поліхромії, а сучасна реставраційна практика відтворює його функції з максимальною сумісністю та реверсивністю втручання [7].

Крім того, усі роботи виконуються поступово, з постійним контролем рівня вологості та температури, щоб уникнути деформацій деревини та небажаних хімічних змін фарбового шару.

Висновки. Реставрація дерев'яної круглої поліхромної скульптури є складним науково-практичним процесом, що потребує поєднання теоретичних знань, технологічної майстерності та етичної відповідальності. Особливості деревини й багатшарової поліхромії зумовлюють необхідність індивідуального підходу та ґрунтовного попереднього дослідження кожного об'єкта.

Сучасні методи консервації базуються на принципах мінімального втручання, реверсивності та збереження автентичності. Використання наукових досліджень, цифрової фіксації та новітніх технологій підвищує точність і безпеку реставраційних заходів, однак потребує перевірки їхньої довготривалої стабільності та сумісності з історичними матеріалами.

Попри різний рівень матеріально-технічного забезпечення, українська реставраційна практика зберігає наукову обґрунтованість і орієнтацію на історичну достовірність. Подальший розвиток галузі пов'язаний із міждисциплінарними дослідженнями, удосконаленням фахової підготовки та впровадженням єдиних стандартів збереження культурної спадщини.

Література:

1. Державні будівельні норми України. Реконструкція, ремонт, реставрація об'єктів невикористаної сфери. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини: ДБН В.3.2-1-2004. Київ : Держбуд України, 2005. 43 с.
2. Консервація і реставрація об'єктів культурної спадщини / за ред. І. Прокопенка. Київ : Саміт-книга, 2022. 434 с.
3. Кучма Н. Технологія видалення щільних поверхневих забруднень у сучасній реставраційній практиці. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 851–854. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-11-75-180.
4. Марінкола М. Д., Каржер Л. Консервація середньовічної поліхромної дерев'яної скульптури: історія, теорія, практика. Лос-Анджелес : Getty Conservation Institute, 2020. 320 с.
5. Рішняк О. Сучасна реставраційна діяльність: основні напрями, завдання та пріоритети. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2020. Вип. 35. С. 220–226. DOI: 10.35619/ucpmk.v35i0.388.
6. Соловійова Ю.О., Мкртічян О.А. (2017). Українське мистецтво в історичному вимірі. Навч.-метод. посіб. Харків : Точка. 35–45.
7. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX століть. Львів : Ін-т народознав. НАН України, 2002. 479 с.
8. Українське бароко та європейський контекст (1991). Київ : Наукова думка. 6–10.

References:

1. Derzhavni budivelni normy Ukrainy. Rekonstruktsiia, remont, restavratsiia ob'iektiv nevyrobnychoi sfery. Restavratsiini, konservatsiini ta remontni roboty na pam'iatkakh kulturnoi spadshchyny: DBN V.3.2-1-2004. (2005). [State Building Standards of Ukraine. Reconstruction, Repair, and Restoration of Non-Industrial Facilities. Restoration, Conservation and Repair Works on Cultural Heritage Monuments: DBN V.3.2-1-2004]. Kyiv: Derzhbud Ukraine. 43. [in Ukrainian].
2. Prokopenko I. (ed.) (2022). Konservatsiia i restavratsiia ob'iektiv kulturnoi spadshchyny. [Conservation and Restoration of Cultural Heritage Objects]. Kyiv: Samit-knyha. 434. [in Ukrainian].
3. Kuchma N. (2019). Tekhnolohiia vydalennia shchilnykh poverkhnevnykh zabrudnen u suchasni restavratsiini praktysi. [Technology of Removing Dense Surface Contaminations in Contemporary Restoration Practice]. *Molodyi vchenyi*, No. 11 (75), 851–854. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-11-75-180. [in Ukrainian].
4. Marinkola M. D., Karzher L. (2020). Konservatsiia serednovichnoi polikhromnoi derev'ianoï skulptury: istoriia, teoriia, praktyka. [Conservation of Medieval Polychrome Wooden Sculpture: History, Theory, and Practice]. Los Angeles: Getty Conservation Institute. 320. [in Ukrainian].
5. Rishniak O. (2020). Suchasna restavratsiina diialnist: osnovni napriamy, zavdannia ta priorytety. [Contemporary Restoration Activity: Main Directions, Tasks and Priorities]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*, Issue 35, 220–226. DOI: 10.35619/ucpmk.v35i0.388. [in Ukrainian].
6. Soloviova Y. O., Mkrtychian O. A. (2017). Ukrainske mystetstvo v istorychnomu vymiri. Navch.-metod. posib. Kharkiv: Tochka. 35–45. [in Ukrainian].
7. Stankevych M. (2002) Ukrainske khudozhnie derevo XVI–XX stolit. [Ukrainian artistic wood of the sixteenth to twentieth centuries.] Lviv: In-t narodoznav. NAN Ukrainy, 479 s. [in Ukrainian].
8. Ukrainske baroko ta yevropeyskyi kontekst (1991). Kyiv: Naukova dumka. 6–8. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)